

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
आदेश
०७०-WO-०५२१

मुद्दा: परमादेश समेत।

दोलखा जिल्ला साविक बोच गा.वि.स. वडा नं.८ हाल दोलखा जिल्ला लाकुरी
डाँडा गा.वि.स. वडा नं.१ बस्ने रुपबहादुर कार्की -----१
विरुद्ध

निवेदक

मालपोत कार्यालय, दोलखा-----१

जिल्ला वन कार्यालय, दोलखा-----१

साविक ६ नं. नापी गोश्वारा हाल नापी कार्यालय, दोलखा-----१

विपक्षी

भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग, बबरमहल, काठमाडौँ-----१

भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौँ-----१

साविक नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) तथा नेपालको संविधानको धारा ४६ र १३३(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभिन्न पर्ने प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त विवरण एवं आदेश यस प्रकार छः-

तथ्य खण्ड

निवेदन दावी

१. बाबु बृखबहादुर कार्कीका नाममा २०१३ सालमा यानमारा बारी विजनमाना ॥४ दर्ता भै भु.सु. ७ नं. फाँटवारी समेत भरी तिरो भरो गरी भोगचलन गरी आएको जग्गा मध्येबाट २०३२ सालमा घरसारमा वण्डा हुँदा मेरो भागमा परेको दोलखा जिल्ला बोच गा.वि.स वडा नं. ६ स्थित विजन माना ॥१ यानमारा बारीको तिरो भरो गर्दै भोगचलन गरी आएकोमा

विपक्षी ६ नं. गोश्वारा नापी इकाई दोलखा अन्तर्गत २ नं. नापी टोलीबाट २०५० सालमा सर्भे भई नापी हुँदा ऐ. गा.वि.स वडा नं. ८ स्थित कि.नं. ७, ९, ११, १३ गरी जम्मा ४ कित्ता कायम गरी नाप नक्शा भई फिल्डबुकमा जग्गाधनी म निवेदकको नाम जनिएकोमा कुनै विवाद थिएन । ६ नं. नापी गोश्वारा २ नं. नापी टोलीले मेरो नाममा नाप नक्शा गरी हकदावीको सूचनासमेत प्रकाशित गरी म्यादभित्र कसैको दावी विरोध नपरे पछि प्रमाणबमोजिम मैले जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त गर्ने प्रतिक्षामा बसेको अवस्थामा ६ नं. नापी गोश्वाराबाट पर्ति, उत्तीस, बुटेन कायम भै नापनक्शा भएको जग्गाको संज्ञा दिई व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा वन कार्यालय दोलखामा पेश गरेकोमा जिल्ला वन कार्यालयले जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ११(ख) बमोजिम गठित समितिको निर्णयअनुसार गर्ने भनी समितिमा पेश भएकोमा उक्त ५ जना मात्रको समिति (कानूनबमोजिम ७ जना हुनुपर्ने) ले म निवेदकलाई बुझ्दै नबुझी प्रतिवाद गर्ने अवसर नै प्रदान नगरी मेरो नाममा दर्ता र तिरो रहेको उक्त जग्गालाई, पर्ति, बुटेन तथा जंगल कायम गरी व्यक्ति विशेषको नाममा कायम गर्न नमिल्ने भनी मिति २०५०/५/३० मा भएको निर्णयले मेरो संवैधानिक अधिकारमा आघात पुगेको छ। उक्त निर्णयलाई बदर गर्न उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको लागि मिति २०५२/१२/७ मा यस अदालतसमक्ष निवेदन दायर गरेको थिएँ। उक्त रिट निवेदनमा यस अदालतबाट जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ११(ख) को अधिकार प्रयोग गरी जारी गरेको २०४८/११/२६ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित श्री ५ को सरकार भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको सूचनाबाट गठन भएको समिति सम्बन्धमा सम्बन्धित जिल्लाको प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा गठित अध्यक्ष सहित ७ जना रहनेमा ५ जना रही गरेको निर्णयलाई कानूनबमोजिम गरेको निर्णय मान्न मिल्ने, सबै सदस्यको समिति बसी सरोकारवाला समेतलाई बुझी कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी समितिको निर्णय बदर गरी विपक्षीहरूलाई जानकारीको लागि निर्णय समेत पठाउने गरी मिति २०५४/७/२६ गते आदेश भएको थियो।

२. उक्त आदेश कार्यान्वयनको लागि जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ११(ख) बमोजिम गठित हुने संस्था वा कार्यालय जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मालपोत कार्यालय, वन कार्यालय, साविक नापी इकाई हाल नापी कार्यालय दोलखा समेतमा गई समिति गठन गरी निर्णय गरी दिनुहोस् भन्दा आलटाल गर्नुभयो। म निवेदक कार्यालयहरूमा लामो समय धाएपछि अब समिति गठन गर्न सम्भव छैन, जग्गा तपाईंकै दर्ता तिरो भरो भोग भित्रको हो, छुट दर्ताको लागि निवेदन दिनुहोस् भनेपछि मिति २०५७ साल मार्ग महिनामा निवेदन दिई कारवाहीयुक्त रहेको अवस्थामा मिति २०६१/१२/२७ मा माओवादी द्वन्दबाट मालपोत कार्यालय

दोलखामा आगलागी भई निवेदनसहित सबै कागजात जलेर नष्ट भएको हो। त्यसपछि मिति २०६५/१२/९ मा छुट दर्ताको लागि मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा २ र मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४(क)(१) बमोजिम पुनः निवेदन दर्ता गरेपछि ऐ. नियमावलीको ४(क)(२) बमोजिम हकदावीको सूचना प्रकाशित गरी कसैको दावी विरोध नपरेको अवस्थामा ऐ. नियमावलीको नियम ४(क)(३) बमोजिम गा.वि.स. को सिफारिस र सर्जिमिन मुचुल्कासमेत भएको छ। यानमारा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले उल्लेखित जग्गा मेरो दर्ता तिरो भरो र भोग चलनभित्रको भएको र वनभित्र नपर्ने भनी सिफारिस दिएको छ। मिति २०६६।८।१६ मा च.नं.१२४६ मार्फत मालपोत कार्यालय, दोलखाले वन कार्यालयलाई निवेदनभित्रको जग्गा वन क्षेत्रभित्र पर्ने नपर्ने खुलाई पठाईदिनु भन्ने व्यहोराको पत्र पठाएकोमा सोको जवाफ वन कार्यालयले नपठाएको कारण हाल आएर प्रक्रिया अवरुद्ध गरी दर्ता गर्न सकिँदैन भनी जवाफ दिएकाले अन्यायमा परेको छ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा २ बमोजिम निवेदनको कारवाही २ वर्षभित्रमा सक्नु पर्नेमा हालसम्म पनि निर्णय नगरेको कारण मेरो सामान्य उपचारको बाटो बन्द भएकोले अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ ले निदिष्ट गरेको वैकल्पिक उपचारको बाटो समाई सम्मानित अदालत समक्ष उपस्थित भएको छ। अतः प्रत्यर्थी विपक्षीहरूले यस अदालतबाट मिति २०५४/७/२६ मा भएको आदेश विपक्षी मालपोत कार्यालय, जिल्ला वन कार्यालय र ६ नं. नापी गोश्वारा हाल नापी कार्यालयले कार्यान्वयन नगर्नु भएको र म निवेदकले पटक पटक अनुरोध गर्दा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ११(ख) को समिति गठन हुने अवस्था छैन सक्दैन छुट जग्गा दर्तामा निवेदन दिनुहोस भनि निवेदन दर्ता भई टिप्पणी आदेश उठाई सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी सर्जिमिन मुचुल्का समेत गरी वनलाई पत्राचार गरेकोमा हालसम्म जवाफ नदिई प्रकृया अवरुद्ध गराएको र अर्को विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग र भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले मातहत निकायहरूबाट भएको कार्यसम्पादन विधिसम्मत र प्रभावकारी ढंगले भएको छ छैन निरीक्षण गरी निर्देशन दिनुपर्नेमा सो कार्य नगरेका कारणबाट म निवेदकको दर्ता, तिरो भरो र भोगचलनमा रहेको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ ले प्रत्याभूत गरेको सम्पत्ति माथिको नैसर्गीक र संवैधानिक अधिकारमा आघात पुगेकोले, मेरो दर्ता, ७ नं. फाँटवारी, तिरो भरो र भोग चलनको प्रमाणका आधारमा दर्ताको प्रक्रिया अगाडि बढी सकेर अवरुद्ध गराईएको प्रक्रियाको अवस्थालाई सुचारु गराई वा अन्य प्रक्रियाबाट जग्गा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा पाउनको लागि परमादेश लगायत जो चाहिने आज्ञा, पुर्जी, आदेश जारी गरी न्याय पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन दावी।

कारण देखाउ आदेश

३. यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए सोको आधार खुलाई बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१०।२० को आदेश।

भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

४. जग्गा प्रशासन गर्ने, जग्गा आवाद गर्ने, जग्गा दर्ता गर्ने र सरकारी एवं सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा मालपोत ऐन, २०३४ र जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ ले जिल्लास्थित निकायका अधिकारीहरूको काम, कर्तव्य, अधिकार एवं दायित्व स्पष्ट रूपमा तोकेको छ। प्रचलित कानूनबमोजिम जिल्लास्थित मालपोत र नापी कार्यालयहरूबाट भए गरेका कामकारवाहीको सम्बन्धमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने नै होइन। तसर्थ विपक्षी नै नबनाउनु पर्ने यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई विना आधार प्रमाण दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखितजवाफ।

भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखितजवाफ

५. निवेदकले यस विभागलाई विपक्षी बनाउनु पर्नाको स्पष्ट आधार र कारण देखिंदैन। यस विभागबाट मातहतका कार्यालयहरूमा समयसमयमा निरीक्षण र आवश्यक निर्देशन समेत भै रहेकै छ। विपक्षी रिट निवेदकले विना आधार र कारण यस विभागलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी नेपाल सरकार, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखितजवाफ।

मालपोत कार्यालय, दोलखाको लिखितजवाफ

६. निवेदकले दावी लिएको जग्गा, जग्गा नाँप जाँच ऐन २०१९ को दफा ११(ख) बमोजिम गठित समितिले २०५०।५।३० मा पर्ति, बुटेन तथा जंगल कायम गरेकोमा उक्त निर्णयमा सर्वोच्च अदालतले मिति २०५४।७।२६मा उत्प्रेषणको आदेश जारी भएको र परमादेश पनि जारी भएकोले पूनः दर्ता प्रक्रिया थालनी भएको हो। फिल्ड बुकको विरह महलमा वन बुटेन भनी जनिएको अवस्थामा वन कार्यालय बुझेर मात्र दर्ता गर्न सकिने प्रावधान अनुसार उक्त कित्ताका जग्गाहरू जिल्ला वन कार्यालयमा सहमतीका लागी यस कार्यालयबाट मिति २०६६।८।१६ मा पत्र पठाईएको हो। जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९को दफा ५(१)

अनुसार सो क्षेत्रको पूर्जा वितरण हुँदा आफ्नो कुनै जग्गाको पूर्जा प्राप्त नभएमा सोही ऐनको दफा ५(२) को म्याद भित्र सम्बन्धित अधिकारी समक्ष उजुर गर्न सकिने कानुनी व्यवस्था रहे अनुसार विपक्षीले उक्त समय भित्र कहीं कतै उजुरी गरेको देखिंदैन। अन्यायमा पर्ने पक्षले कानूनले उपलब्ध गराएको हदम्यादभित्र न्यायिक उपचार खोज्नु पर्नेमा समितिले गरेको निर्णयको १९-२० बर्ष पछि न्याय पाइन भनी बहाना बनाई आएको देखिँदा विलम्बको आधारमा समेत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय दोलखाको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ

७. जिल्ला वन कार्यालय दोलखा र नापी कार्यालय दोलखाको तर्फबाट म्यादभित्र लिखित जवाफ परेको नदेखिएको।

आदेश खण्ड

८. नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भण्डारी “संभव” तथा विद्वान अधिवक्ताहरु श्री रामबहादुर कार्की र श्री गुणराज पोखरेलले निवेदकले जग्गा दर्ता गर्नको लागि दिएको निवेदनमा यति लामो अवधिसम्म पनि कारवाही अघि नबढाएको कारण निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हकमा आघात परेको अवस्था छ। यस अदालतबाट सरोकारवालाहरुलाई समेत बुझी पुनः निर्णय गर्नु भनी भएको आदेशको समेत पालना विपक्षीहरुले नगरी निर्णय प्रक्रिया नै अवरुद्ध पारेकाले विपक्षीहरुको नाममा परमादेश जारी हुनु पर्छ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो। विपक्षी भूमिसुधार मन्त्रालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री उद्धवप्रसाद पुडासैनीले पति, बुटेन तथा जंगल कायम भएको जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता गर्न मिल्ने होइन। एक पटक निवेदन दावीको जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी कानून बमोजिम गठित समितिद्वारा निर्णय भइसकेको अवस्थामा पटक पटक निर्णय गरी रहन पर्ने आवश्यकता देखिंदैन। यस अदालतको आदेश बमोजिम पुनः दर्ता प्रक्रिया प्रारम्भ भएको र वन कार्यालयमा जवाफ माग गर्ने कार्य समेत भइसकेको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नु भयो।
९. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो।
१०. निर्णयतर्फ विचार गर्दा बाबुको पालामा नै भु.सु. ७ नं. फाँटवारी समेत भरी तिरो भरो गरी भोगचलन गरी आएको जग्गा मध्येबाट घरसारमा वण्डा हुँदा निवेदकको भागमा परी सार्ने नापी हुँदा कि.नं. ७, ९, ११, १३ कायम भई फिल्डबुकमा जग्गाधनी निवेदकको नाम जनिएको र

सो जग्गामा कसैको दावी विरोध समेत नभएको अवस्थामा पर्ति, उत्तीस, बुटेन कायम भै व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ११(ख) बमोजिम गठित समितिले मिति २०५०/५/३० मा निर्णय गरे उपर यस अदालतमा उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको निवेदन दायर गरेकोमा यस अदालतबाट उक्त निर्णय बदर गरी सबै सदस्यको समिति बसी सरोकारवालासमेतलाई बुझी कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी मिति २०५४/७/२६ मा भएको आदेश बमोजिमको कार्य हालसम्म पनि नगरेको र पुनः दर्ताको लागि निवेदन दिए पनि वन कार्यालयले जवाफ नपठाएको भनी मालपोत कार्यालयले निर्णय नगरेको कारण संवैधानिक तथा कानूनी हकमासमेत आघात परेकोले विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत मुख्य निवेदन दावी रहेको पाईयो।

११. निवेदकले दायर गरेको २०५२ सालको नं. २८५२ को रिट निवेदनमा यस अदालतबाट निवेदन जिकिर अनुसारको मिति २०५०।५।३० को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी समितिको गठन सम्बन्धमा मिति २०४८।११।२६ को सूचनामा तोकिए बमोजिम सबै सदस्यहरू रहेको समितिबाट सम्बन्धित सरोकारवालालाई समेत बुझी कानून बमोजिम निर्णय गर्नु भनी परमादेश जारी हुने ठहर्‍याइ मिति २०५४।७।२६ मा आदेश भएको मिसिल संलग्न फैसलाको प्रतिलिपीबाट देखिन आयो। अदालतको आदेश पश्चात सो विषयमा समिति गठन गरी सरोकारवालालाई समेत राखी आवश्यक निर्णय गर्नुपर्ने दायित्व विपक्षी निकायहरूको हो। अदालतबाट भएको आदेशको पालना सबैले गर्नु पर्ने भनी नेपालको संविधानको धारा १२६(२) ले व्यवस्था गरेको छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९६(१) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११६(१) मा "मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालना गर्नु पर्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। तर यस अदालतबाट मिति २०५४ सालमा भएको आदेशको पालना हालसम्म पनि नहुनु अत्यन्त चरम लापरवाही देखियो। विपक्षी वन कार्यालय तथा नापी कार्यालयले आदेशको पालना गर्न नसक्नुको युक्तिसंगत कारण खुलाइ लिखित जवाफ पेस गर्नु पर्नेमा म्यादभित्र लिखित जवाफ नै पेस गरेको देखिएन। यसबाट विपक्षी निकायहरूले जिम्मेवारपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको भन्ने देखिएन।

१२. मालपोत कार्यालयको लिखित जवाफ हेर्दा अदालतको आदेश पश्चात पुनः दर्ताको प्रक्रिया सुरु गरेको तर फिल्ड बुकको विरह महलमा वन बुटेन भनी जनिएको अवस्थामा वन कार्यालय बुझेर मात्र दर्ता गर्न सकिने प्रावधान अनुसार मिति २०६६।८।१६ मा च.नं.१२४६ मार्फत मालपोत कार्यालय, दोलखाले वन कार्यालयलाई पत्र पठाएकोमा सोको जवाफ वन कार्यालयले नपठाएको कारण हाल आएर प्रक्रिया अवरुद्ध भएको देखिन आउँछ। मालपोत कार्यालयले

वन कार्यालयलाई ताकेता गरी वा आवश्यक पहल गरी जवाफ माग गर्ने तथा प्रक्रिया अघि बढाउने कार्य गरेको देखिएन। जिल्ला वन कार्यालयले पनि मालपोत कार्यालयबाट माग भएको जवाफ समयमै पठाउने कार्यमा तत्परता देखाएको पाईएन। यसबाट मालपोत कार्यालय तथा जिल्ला वन कार्यालय दुवै निकायले आफ्नो कानून बमोजिमको कर्तव्य पूरा नगरेको स्पष्ट देखिन आयो। आफ्नो हक विरुद्ध निर्णय हुँदा सो को जानकारी प्राप्त गर्ने तथा प्रतिवाद गर्न पाउने अधिकारबाट बञ्चित हुनु प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत हुन्छ। विपक्षी निकायहरूले आफ्नो कर्तव्य पालनामा वेवास्ता तथा लापरवाही गरेको कारण निवेदकको नागरिक अधिकारमा असर पर्ने अवस्था देखिन आयो।

१३. उपर्युक्त बमोजिमको तथ्यहरूबाट विपक्षी निकायहरूले कानून बमोजिमको कर्तव्य पालना नगरेको र अदालतको आदेशको कार्यान्वयनमा समेत अनुचित विलम्ब गरेको देखियो। कानून बमोजिम निर्णय गर्नु पर्ने निकाय तथा अधिकारीबाट समयमै निर्णय नगरेको कारण प्रक्रिया नै अवरुद्ध हुन गएको कार्य विरुद्ध परमादेश जारी हुन सक्ने नै देखिन्छ। सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीले कानूनबमोजिम गर्नु पर्ने कर्तव्य पालना गरेको मिसिलबाट देखिन नआएकोले सो विरुद्ध आदेश जारी हुने देखिन आयो। तसर्थ, निवेदन दावीको जग्गा निवेदकको हकको हो, होईन ? ६(छ) महिनाभित्र निर्णय गर्नु भनी मालपोत कार्यालय दोलखाका नाममा परमादेश जारी गरी दिएको छ। आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिनु। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत (उपसचिव): महेश खनाल

कम्प्युटर अपरेटर: रमला पराजुली

इति संवत् २०७४ साल चैत ०५ गते रोज २ शुभम् ।